

Effektiv hantering av dispositiva tvistemål

FREDRIK WERSÄLL*

Inledning

En av domstolsväsendets eviga frågor är hur hanteringen av dispositiva tvistemål skulle kunna effektiviseras. Det gäller inte minst hanteringen av kommersiella tvister, som i betydande utsträckning avgörs genom skiljedom. Otaliga är de artiklar och debatter som handlat om denna fråga, utan att sakernas tillstånd förändrats i någon betydande utsträckning, i vart fall såtillvida att det skett en överströmning av mål till domstol.

Justitierådet Marianne Lundius tar upp frågan i sin artikel om prejudikatbildningen i förmögenhetsrättsliga mål i festskriften till Svea hovrätt 400 år (s. 303 ff.). Den behandlades senast i en debattartikel i Tidskriften Advokaten nr 4 2017 s. 50 av advokaten Jon Mannheimer. Vid Svea hovrätts domardag hösten 2017 höll vidare advokaten Peter Danowsky ett föredrag på temat.

Bilden är förhållandevis entydig. En stor andel kommersiella tvister avgörs i skiljeförfarande. Få går till domstol. Det finns ett antal orsaker till detta.

- Tidsaspekten. Det anses gå fortare att få till stånd ett lagakraftvunnet avgörande genom skiljeförfarande än genom allmän domstol. Det gäller inte minst med hänsyn till överklagandereglerna
- Sekretess. I princip gäller sekretess i skiljeärenden. Avgörandena blir offentliga bara vid klander.
- Kompetens. I skiljeförfarande utser parterna domare i målet. Om man går till domstol vet man inte vilken/vilka domare som kommer att engagera sig i tvisten. Skiljemän har ofta också en större förståelse för det affärsmässiga i tvisten. Sådan kunskap saknas inte sällan i domstol.
- Flexibilitet. Skiljeförfarandet kan enklare anpassas till det enskilda målet.

Dessa skillnader ska inte överdrivas. Att skiljeförfarande väljs i stället för domstol är dock en realitet. Eftersom kostnaderna för detta drabbar par-

* F.d. hovrättspresident, Svea hovrätt.

terna skulle man i och för sig kunna hävda att det inte är någon skada skedd. Tvärtom belastas inte skattebetalarna för en statlig tvistlösningsmekanism som inte används. Det finns dock tydliga nackdelar.

I grunden är det väsentligt i en liberal demokrati att det finns en tvistlösningsmekanism som är öppen för alla, oberoende av ekonomiska förutsättningar. Skiljeförfarande är dyrt. Genom att skiljeklausuler tas in i många avtal kan en ekonomiskt svagare part dra sig för att hävda sin rätt inför den ekonomiska risken det kan medföra. Den som felaktigt hävdar sin rätt till exempelvis ett tvistigt belopp som han sitter på kan här få en orättmätig fördel.

Rättsbildningen försvåras. Genom att endast en liten andel av kommersiella tvister når domstol påverkas rättsbildningen på det förmögenhetsrättsliga området. Domarna får ingen större vana vid att hantera denna typ av tvister och för liten erfarenhet av aktuella rättsområden. Kompetens att hantera tvister av detta slag kan därför påverkas.

Prejudikatbildningen blir bristfällig. För att rättsbildningen genom prejudikat ska fungera fordras att Högsta domstolen får ett förhållandevis stort antal mål att välja mellan på stadiet då frågan om prövningstillstånd ska avgöras. Alla mål lämpar sig inte för prejudikat. Genom att få mål når Högsta domstolen blir urvalet för begränsat. Till det kommer att det gäller ett krav på prövningstillstånd i hovrätt för dessa mål. Hovrätterna har i och för sig blivit avsevärt mycket mer generösa med att ge prövningstillstånd i kommersiella tvister, men det rör sig ändå om få mål.

Det förmögenhetsrättsliga regelverket får mycket av sitt innehåll genom prejudikatbildning. Genom det begränsade urvalet kommer många centrala begrepp på området inte att kunna ges den precision som skulle vara önskvärd. Härigenom kan transaktioner försvåras eller bli mer osäkra. Marianne Lundius har utvecklat dessa tankar i sin artikel.

Det har mot denna bakgrund varit uppenbart att domstolarna måste bli bättre på att attrahera förmögenhetsrättsliga tvister på det kommersiella området.

Tvistemålsprojektet

Vid ett chefsdomarmöte i Skokloster i maj 2012 deltog bl.a. hovrättslagmannen Staffan Levén, advokaten Peter Danowsky och dåvarande juristen vid Centrum för rättvisa Clarence Craaford för att diskutera effektiviteten vid domstolarnas handläggning av dispositiva tvistemål. Peter Danowsky hävdade särskilt att det torde finnas möjligheter till förbättring av tvistemålshandlingen utan särskilda kostnadsökningar. Som förbättringsmöjligheter angav han särskilt

- att domstolen borde hålla ett fastare tag om handläggningen från början och inte släppa taget,
- att en tidsplan borde upprättas efter överenskommelse mellan parterna,
- att ordföranden eller referenten borde behålla sina tvistemål även vid förflyttning till annan rotel eller avdelning, kanske till och med på förordnande om denne flyttar till annan domstol,
- att domstolarna tydligt borde definiera ordförandens, referentens och beredningsjuristens roller,
- att parterna och domstolen borde vara överens angående syftet med förberedelsesammanträdet samt
- att det tydliggörs vem som ansvarar för handläggningen fram till huvudförhandlingen.

Efter diskussioner vid chefsdomarmötet beslutade jag att vi skulle tillsätta en projektgrupp under ledning av lagmannen Petra Lundh för att ta dessa idéer vidare och se vad som kan göras för att effektivisera handläggningen vid våra domstolar. I arbetet skulle närmare studeras bl.a. om inspiration kan hämtas från skiljeförfaranden.

Under Petra Lundhs ledning bildades en projektgrupp med deltagande från ett antal tingsrätter, hovrätten och Högsta domstolen. Gruppens sekreterare var dåvarande administrativa fiskalen Thomas Pettersson. Merparten av domstolarna i hovrättsområdet deltog på olika sätt i projektet.

Under arbetet gjordes en bred kartläggning av hur dispositiva tvistemål hanteras vid de deltagande domstolarna. Såväl genomströmningstider som handläggningsformer kartlades och beskrevs. Min bild är att redan detta arbete föranledde en bred diskussion på domstolarna om hur handläggningen kunde effektiviseras. Det visar att projekt av detta slag sätter igång processer som är viktiga, alldeles oberoende av hur slutrapporten kan komma att bli.

Gruppen la fram sina förslag i september 2013. Deras förslag innebär sammanfattningsvis.

- för varje tvistemål ska finnas en domare som ansvarar för att varje handläggningsåtgärd är adekvat. Det gäller oavsett hur domstolen organiserat sig vad avser handläggning av tvistemålen
- alla instanser ska upprätta en tidsplan under den inledande handläggningen av målet. Tidsplanen ska upprättas i samråd med parterna och vara realistisk
- samtliga domstolar ska vara restriktiva med att bevilja anstånd
- handläggningen ska generellt präglas av att processrättens möjligheter till en effektiv hantering av målet utnyttjas fullt ut

Gruppen listar en rad åtgärder, också i detaljer, med tips om hur hanteringen kan effektiviseras.

Mot bakgrund av sina förslag anger gruppen att en acceptabel genomströmningstid för samtliga instanser kan uppnås. Som målsättning anges att ett normalt dispositivt tvistemål med upp till två dagars förhandlingstid får ta maximalt

- tio månader i tingsrätt
- fem månader i hovrätt
- tre månader i Högsta domstolen om prövningstillstånd inte beviljas
- femton månader i Högsta domstolen om målet avgörs genom dom.

Gruppen angav vidare att deras förslag bör kunna genomföras inom ramen för befintliga medel. Fullt genomförda bör förslagen, enligt gruppen, närmast innebära en besparing, eftersom arbetet blir effektivare.

Rapporten togs upp och diskuterades vid chefsdomarmötet i maj 2013. Chefsdomarna ställde sig helt bakom förslagen i rapporten, med i princip bara den ändringen att målsättningen för genomströmningstid i hovrätten angavs till sex månader.

Det överenskomms vidare att samtliga domstolar skulle arbeta aktivt för att förslagen ska få genomslag på den egna domstolen. I det arbetet skulle Advokatsamfundet och på orten verksamma advokater med inriktning på tvistemål i möjligaste mån involveras.

Uppföljning skulle ske vid kommande chefsdomarmöten, först 2014 och därefter 2018.

Uppföljning av projektet

Min bild är att i princip samtliga domstolar arbetat med implementering och uppföljning av projektet efter det att rapporten lämnats. På hovrätten har vi diskuterat den intensivt.

Vid diskussioner 2015 konstaterades ett antal positiva effekter avseende domstolens tvistemålshantering. Rapportens slutsatser tillsammans med inte minst EMR-reformen har gett påtagliga resultat vad avser balanser och genomströmningstider. Antalet äldre mål hade gått ner dramatiskt. Nu är det ovanligt att mål blir mer än ett år gamla. Handläggningstiden för prövning av frågan om prövningstillstånd var 1,6 månader. Medianvärdet för omloppstid för uppsläppta tvistemål var cirka 9 månader.

Målsättningen att tvistemål med upp till två huvudförhandlingsdagar ska bokas ut till huvudförhandling så snart svarsskriften kommit in hade följts och gett positiva effekter på handläggningstiderna.

De dispositiva tvistemålen referentlottades i princip undantagslöst efter prövningstillstånd. Det innebar att det i princip alltid finns en ansvarig domare som kan målet.

Större tvistemål, med fem huvudförhandlingsdagar eller mer, lottas sedan 1 juli 2015 på avdelning 2, som är hovrättens specialavdelning för tvistemål och som numera också är Patent- och marknadsöverdomstol. Eftersom den avdelningen mer sällan har fristmål ledde det till att målen kom snabbare ut till förhandling.

Vid fortsatta diskussioner kom hovrättens ledningsgrupp fram till ett antal åtgärder som skulle vidtas och därefter följas upp.

1. Fokus på referentskapet. Referenten, i förekommande fall med biträde av fiskal eller föredragande ska tidigt sätta sig in i målet och från start aktivt driva att målets ram i hovrätten blir tydlig. Kompetensutvecklingsinsatser för att klara detta kan behöva vidtas.
2. Ramen för processen i hovrätten ska tidigt klargöras. För detta kan interna processlägesöversikter behöva tas fram. En mall för detta kan behöva utvecklas.
3. I mer komplicerade mål ska rättsutredning biläggas redan i trycket.
4. Sitsen i varje huvudförhandlingsmål ska delas in så tidigt som möjligt. Det gäller, utöver referenten, särskilt ordföranden. Det medför att ledamöterna tidigt kan börja läsa in målet. Preliminärfrågor kommer också att avgöras av samma ledamöter som ska ha huvudförhandlingen, vilket leder till att de kan målet.
5. Erfarenhetsutbytet mellan hovrättens avdelningar vad avser tvistemåls-hanteringen ska öka. Handläggningspromemorior kan behöva spridas för information.
6. Hovrätten ska sätta upp rimliga tidsmål för handläggning av dispositiva tvistemål.

Förlikning

Som en fortsättning på tvistemålsprojektet gav ledningsgruppen vid hovrätten i februari 2016 uppdrag åt en arbetsgrupp att se över och lämna förslag till hur förlikningsverksamheten i dispositiva tvistemål bör utvecklas i Svea hovrätt. Uppdraget skulle redovisas i november 2016.

Som ett underlag för sitt arbete skickade arbetsgruppen ut en enkät med frågor till advokater verksamma inom Svea hovrätts domkrets. Det gjordes också en sammanställning av statistik över stadfästa förlikningar i hovrätten under åren 2013–2016. Övriga hovrätters arbete med förlikningsfrågor kartlades. Till det kom givetvis arbetsgruppens egna erfarenheter, avdel-

ningspromemorior och liknande. Arbetet redovisades i en rapport i oktober 2016, som lagts ut på hovrättens externa websida.

Hovrättens enkät besvarades av 252 advokater, glädjande många. Av dessa ansåg 90 % att hovrätten skulle ta upp frågan om förlikning själv-
mant. Hovrätten bör väcka frågan genom telefonkontakt med parterna, eventuellt i förening med ett skriftligt erbjudande om rättens bistånd i förlikningsfrågan. Diskussionerna kan hållas av en utomstående domare eller referenten. Merparten ansåg att särskilda förlikningssammanträden skulle öka möjligheterna till förlikning och att domaren bör vara mer aktiv i förlikningsdiskussionerna.

I rapporten konstateras att cirka 15 % av alla domar i dispositiva tvistemål i hovrätten avser stadfästa förlikningar.

I slutsatserna konstateras att det är angeläget att ta till vara den samlade kunskap och erfarenhet som hovrättens ledamöter har av förlikningsarbete. Gemensamma rutiner och riktlinjer bör finnas för hela hovrätten och, så långt möjligt, tillämpas på alla hovrättens avdelningar.

Följande rutiner föreslogs

- Parterna bör i anslutning till att ett dispositivt tvistemål fått prövnings-
tillstånd ges skriftlig information om hovrättens förlikningsverksamhet
- Referenten kontaktar parterna om intresset för förlikningssamtal och
om referenten ska leda dessa
- Parterna bör oftare än dittills tillfrågas om de är intresserade av det hålls
ett särskilt förlikningssammanträde
- Hovrätten bör se på möjligheten att inrätta särskilda förlikningsresurser
för att hantera mål som på grund av sin omfattning eller komplexitet
kräver särskild erfarenhet av förlikningsarbete
- Utbildningsbehovet för ledamöter i förlikningsfrågor bör övervägas.

Rapporten har därefter diskuterats på en domardag i hovrätten under hösten 2017, varvid domarna i allt väsentligt ställt sig bakom rapportens slutsatser och förslag. Utgångspunkten är därför att rapporten ska ligga till grund för hovrättens förlikningsarbete. För hovrätten gemensamma rekommendationer och praktiska tips ska tas fram.

Klander av skiljedom

Mål om klander av skiljedom, där hovrätten är första instans, har många likheter med dispositiva tvistemål. De är därutöver ofta såväl komplicerade som långdragna. För några år sedan togs en diskussion upp mellan hovrätten och Stockholms handelskammare kring frågan om hur hanteringen av

dessa mål skulle kunna effektiviseras. Bakgrunden var bl.a. Sveriges starka ställning i skiljedomssammanhang och den ytterligare konkurrensfördel det skulle erbjuda om klander målen handlades på ett snabbt och effektivt sätt. Resultatet av dessa diskussioner, vari inkluderats ett antal advokater med erfarenheter av skiljeförfaranden och klander mål, blev ett rutindokument som hovrätten nu arbetar efter. De utarbetade rutinerna är i flera avseenden likartade med de rutiner som följer av tvistemålsprojektet.

Bland rutinerna kan följande vara av intresse i detta sammanhang.

Alla skiljemål har en referent – ett hovrättsråd – som är ansvarig för målet. Referenten och en föredragande/fiskal svarar för beredningen. När målet kommit in ringer referenten till kärkeandombudet och (det förmodade) svarandombudet för att presentera sig och ansvarig föredragande/fiskal. Då kan bl.a. tas upp frågan om tidsplan.

I tidsplanen ska anges tidpunkt för parternas yttranden, muntlig förberedelse – helst direkt efter svaromål, mjuk stupstock enligt 42 kap. 15 a § rättegångsbalken, huvudförhandling (alt. avgörande på handlingarna) och ungefärlig tidpunkt för hovrättens dom. När en tidsplan lagts fast beviljas anstånd mycket restriktivt.

Skriftväxlingen sker effektivt så att, om möjligt, rätten och parterna får del av alla inlagor samtidigt.

Inför eventuell muntlig förberedelse skickar referenten en sammanfattning av yrkanden och rättsliga grunder och underrättar om de frågor som ska behandlas vid den muntliga förberedelsen.

De nu angivna rutinerna följts i allt väsentligt i hovrättens hantering av klander målen och har uppenbarligen fallit väl ut.

Vägen framåt

Inom ramen för tvistemålsprojektet och de diskussioner som förts i chefsdomarkretsen har mycket arbete lagts ner för att förbättra hanteringen i våra domstolar i dispositiva tvistemål. Det arbete som beskrivits ovan för hovrätten motsvaras av ett liknande arbete på flertalet tingsrätter. Arbetet har också gett resultat. Omloppstiderna för dispositiva tvistemål har gått ner påtagligt, för hovrättens del närmast dramatiskt.

Medvetenheten om behovet av en snabb och professionell handläggning är utan tvekan vitt spridd inom domstolväsendet. Dock kan konstateras att kunskapen om domstolarnas förbättrade kompetens vad avser att hantera de dispositiva tvistemålen inte är lika spridd i juristkretsar engagerade i näringslivets tvistlösning. Utan att kunna belägga detta vetenskapligt finns det mycket som talar för att hanteringen av en tvist kan gå väl så snabbt i domstol som i ett skiljeförfarande. Det gäller inte minst sedan prov-

ningstillstånd införts i hovrätt. Parterna i ett skiljemål riskerar också att domen klandras, med resultat i en process i hovrätt enligt ett förhållandevis komplicerat processrättsligt regelverk.

Men det finns givetvis kvarstående element i prövningen som leder till att många tvister styrs till skiljeförfarande. Målens offentlighet i allmän domstol är ett sådant. Å andra sidan ska inte den skillnad som gäller i förhållande till skiljeförfarande överdrivas. Som Marianne Lundius påpekar i sin artikel (sid. 310 f.) finns möjlighet till viss sekretess avseende enskilda affärs- eller driftsförhållanden i domstolens handläggning av målen. Hon pekar också på att sekretessen i skiljeärenden har sina begränsningar. Exempelvis blir skiljedomen normalt sett offentlig vid klander, vilket ju är vanligt förekommande och framför allt svårt att förutse.

Det som mest tydligt framgår, bl.a. av advokat Mannheimers artikel, är att ett viktigt skäl för skiljeförfarande är att parterna styr vilka som ska döma i målet. Det finns inga garantier för att ett mål i domstol hanteras av någon som har rätt kompetens inom det område som tvisten gäller och som parterna kan känna förtroende för. Det är också en grundläggande princip i allmän domstol att parterna inte ska ha inflytande över vem eller vilka som ska döma i målet.

Denna grundläggande princip bör inte förändras, men det bör ändå finnas utrymme för att skapa tydligare garantier för hög kompetens hos de domare som hanterar inte minst större kommersiella tvister. Också möjlighet att öka förutsebarheten om vilka som kan komma att döma i ett visst mål bör kunna öka.

En enligt min uppfattning grundläggande brist i tjänstestrukturen på underrättsnivå är att det inte finns några befordrade tjänster för den som inte har intresse av eller förutsättningar för att bli chef. Storleken på avdelningarna på många tingsrätter är sådan att en duktig domare som blir chefsrådmann i viss mån i stället befordras bort från dömande. Det finns sedan länge förslag på sådana tjänster som skulle ge möjlighet för riktigt skickliga domare att bli befordrade till att hantera de mest kvalificerade målen. Förslagen har, såvitt jag vet, i huvudsak bemötts positivt och det är synd att de inte förts vidare av regeringen.

I avvaktan på detta borde en försöksverksamhet, t.ex. i samarbete mellan hovrätten och Stockholms tingsrätt och kanske någon ytterligare tingsrätt, inledas för att organisera verksamheten på ett sådant sätt att de större kommersiella tvisterna styrs till vissa förutbestämda domare. Självklart bör de domare väljas som har de största erfarenheterna av kommersiell tvistlösning och de bästa förutsättningarna för att på ett förtroendeingivande sätt hantera sådana mål. Jag ser inte några författningsmässiga hinder mot att chefsrådmannstjänster skulle kunna inrättas för ett sådant ändamål, även om det nog inte är avsikten. En sådan ordning skulle givetvis göras offentlig, t.ex. i tidskriften Advokaten.

Det är väl inte uteslutet att ett sådant projekt skulle kunna föranleda en viss överflyttning av skiljeärenden till allmän domstol. Jag är för min del övertygad om att det skulle kvalitetsmässigt vara väl motiverat. Härigenom skulle tvisten avgöras av personer med grundläggande domarkompetens. Och betydligt billigare för parterna.

